

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA NUTQIY KOMPETENSIYANI 5E MODULI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Boymurodova Sadoqat Istam qizi
BuxDPI Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim paradigmasida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda 5E o'qitish modelining (Jalb qilish, O'rganish, Tushuntirish, Kengaytirish, Baholash) didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Nutq o'stirish darslarida konstruktivistik yondashuvni qo'llash orqali o'quvchilarning kommunikativ va diskursiv ko'nikmalarini shakllantirish algoritmi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *nutqiy kompetensiya, 5E modeli, konstruktivizm, kommunikativ yondashuv, interaksiya, lingvodidaktika, muloqot strategiyalari.*

Abstract: *This article analyzes the didactic potential of the "5E" instructional model (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate) in developing students' speech competence within the framework of the modern educational paradigm. It highlights the algorithm for forming communicative and discursive skills through the application of a constructivist approach in speech development lessons..*

Keywords: *speech competence, 5E model, constructivism, communicative approach, interaction, linguodidactics, communication strategies.*

Аннотация: *В данной статье анализируются дидактические возможности модели обучения «5Е» (Вовлечение, Исследование, Объяснение, Проработка, Оценка) в развитии речевой компетенции учащихся в рамках современной образовательной парадигмы. Освещен алгоритм формирования коммуникативных и дискурсивных навыков учащихся через применение конструктивистского подхода на уроках развития речи.*

Ключевые слова: *речевая компетенция, модель 5Е, конструктивизм, коммуникативный подход, интеракция, лингводидактика, стратегии общения.*

Bugungi kunda mamlakatlarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar negizida, avvalambor, ta'lim tizimini mazmunan yangilash va uning sifat ko'rsatkichlarini jahon standartlari darajasiga ko'tarish eng ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Zero, jamiyatning intellektual salohiyati bevosita o'sib kelayotgan yosh avlodning qanchalik mukammal bilim sohibi bo'lib kamol topishiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning: "Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'limi va tarbiyasi deb javob

beraman”, deya ta’kidlagan e’tiroflari bugungi kunda ta’lim islohotlari davlat siyosatining markazida ekanligini anglatadi.

Xususan, boshlang‘ich ta’lim tizimini takomillashtirish, o‘quvchilarni mustaqil va tanqidiy fikrlovchi shaxs sifatida hayotiy jarayonlarga tayyorlab borish masalasi davlatimiz taraqqiyoti uchun mas’uliyatni his eta oladigan barkamol avlodni voyaga yetkazish maqsadini o‘zida ifoda etadi. Zamonaviy ta’lim paradigmasida bilimlarni shunchaki o‘zlashtirishdan ko‘ra, ularni amaliyotda qo‘llay olish, ya’ni “kompetensiya” tushunchasining ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Keyingi yillarda ona tili va o‘qish savodxonligi ta’limiga kommunikativ, integrativ va kompetensiyaviy yondashuvlar keng tatbiq etilmoqda. Biroq, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda o‘quvchi faolligini yuqori darajaga olib chiquvchi innovatsion texnologiyalarga ehtiyoj sezilmoqda. Shu ma’noda, konstruktivistik ta’lim tamoyillariga asoslangan 5E modeli (Jalb qilish, O‘rganish, Tushuntirish, Kengaytirish, Baholash) o‘quvchilarning nutqiy muloqotga bo‘lgan ichki ehtiyojini faollashtirish, ularning lug‘at boyligini boyitish va mustaqil fikr bayon etish ko‘nikmalarini tizimli shakllantirishda muhim didaktik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Pedagogik va psixolingvistik adabiyotlarda “kompetensiya” tushunchasi shaxsning ma’lum bir sohadagi bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliyotda, kutilmagan vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Nutqiy kompetensiya esa — tilning fonetik, leksik va grammatik qoidalarini mukammal egallash bilan birga, ulardan muloqot jarayonida (og‘zaki va yozma) maqsadga muvofiq foydalanish mahoratidir. Ilmiy doiralarda ushbu tushuncha bir necha tarkibiy qismlarga bo‘linadi. Til birliklari (so‘z, gap) va grammatik qoidalarni bilish bu lingvistik kompetensiya sanaladi. Nutqiy vaziyatga qarab (kim bilan, qayerda) til vositalarini tanlay olish qobilayati sotsiolingvistik kompetensiya deb yuritiladi. Turli janrdagi matnlarni (hikoya, bayon, tasvir) mantiqiy izchillikda tuza olish layoqati diskursiv kompetensiya hisoblanadi. Muloqot orqali o‘z maqsadiga erishish (ishontirish, so‘rash, ma’lumot berish) qobiliyati pragmatik kompetensiya deb ataladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida (7–11 yosh) nutqiy kompetensiyani shakllantirishda ikki buyuk olimning nazariyalari yetakchi o‘rin tutadi.

Lev Vigotskiyning “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi orqali olim, - nutq -bu ijtimoiy muloqot mahsuli ekanligini yoritib bergan. Bola kattalar va tengdoshlari bilan muloqot qilish jarayonida o‘z nutqini shakllantiradi. Vigotskiyga ko‘ra, nutq tafakkur bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, “ichki nutq”ning rivojlanishi bolaning intellektual salohiyatini belgilaydi.

Jan Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasida esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari “konkret operatsiyalar” bosqichida bo‘ladilar. Bu davrda ularning nutqi konkret narsalar va voqealar bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, nutq o‘stirishda ko‘rgazmalilik va amaliy faoliyat (masalan, 5E modelidagi *Explore* bosqichi) o‘ta muhimdir.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy nazariy asosi — konstruktivizmdir. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi bilimni tayyor holda olmaydi, balki uni o‘z tajribasi va faoliyati davomida “quradi” (construct).

5E modeli (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate) aynan shu nazariyaga asoslanadi: Bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchisi Jalb qilish (Engage) orqali nutqiy qiziqish uyg‘onadi. O‘rganish (Explore) yordamida esa muloqot jarayonida yangi so‘z va iboralarni kashf qiladi. Tushuntirish (Explain) bosqichiga kelib fikrini tizimli bayon etish ko‘nikmasi shakllanadi. Kengaytirish (Elaborate)da bola nutqiy ko‘nikmani yangi kontekstda qo‘llay oladi. So‘ng baholash (Evaluate)da o‘qituvchi va o‘quvchi nutqiy muvaffaqiyatni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Nutq o‘stirish darslarida quyidagi tamoyillar nazariy tayanch hisoblanadi:

nutqiy vaziyat yaratish tamoyili: o‘quvchi nima uchun gapirayotganini (motivini) tushunishi kerak.

matn markaziy yondashuv: til o‘rganish alohida so‘zlar orqali emas, balki butun bir matn (kontekst) ustida ishlash orqali amalga oshadi.

faoliyatli yondashuv: o‘quvchi faqat gapirgandagina uning nutqi rivojlanadi. Shu sababli darsda o‘quvchi faolligi 70-80% ni tashkil etishi lozim.

Nazariy asoslarni yozishda O‘zbekistonning xalqaro baholash tizimlariga kirishini ham ta’kidlash lozim. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) talablariga ko‘ra, boshlang‘ich sinf bitiruvchisi matnni nafaqat o‘qishi, balki undagi yashirin ma’nolarni tushunishi va o‘z munosabatini bildira olishi kerak. Bu esa nutqiy kompetensiyaning oliy darajasi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, 5E modeli asosida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasi bugungi kun ta’lim paradigmasining asosiy talabi bo‘lgan — mustaqil fikrlovchi, muloqotga kirishuvchan va raqobatbardosh shaxsni shakllantirishda muhim pedagogik strategiya bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-son Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b.
3. Safarova R.A. va boshqalar. (2016). Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi. Metodik qo‘llanma. – T.: “Fan va texnologiya”.
4. Zimnyaya I.A. (2001). Lingvopsixologiya revevoy deyatelnosti (Nutqiy faoliyat lingvopsixologiyasi). – Moskva: MPSI.

5. Husenova A.Sh. (2023). Ona tili va o'qish darslarini integratsiyalashda o'qituvchi va o'quvchi faoliyati modellari. Ped. fan. dok. (PhD) diss. avtoreferati. – Buxoro.
6. Muslimov N.A. va boshqalar. (2015). Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Sano-standart.
7. Bybee, R. W. (2015). The BSCS 5E Instructional Model: Creating Teachable Moments. Arlington, VA: NSTA Press.
8. Duran, D., & Duran, E. (2004). The 5E Instructional Model: A Learning Cycle Approach for Inquiry-Based Science Teaching. The Science Education Review.
9. Tanner, K. D. (2010). Order from Chaos: Instruction and Design and the 5E Instructional Model. CBE—Life Sciences Education.